

O emigrantstve národa holubičieho, domove, rodine a intolerancii „iných“ cudzích

Téma odchodov Slovákov z rodnej zeme a ich návratov nie je v našej dramatickej literatúre neznáma. Objavovala sa skôr sporadicky v takých podobách, v akých ju prinášali dejinné a spoločenské súvislosti. Nachádzame ju napr. v tvorbe J. G. Tajovského, I. Stodolu, L. Lalohu, ale aj súčasníkov V. Feketeovej, V. Klimáčka, Š. Timka. Odídencov, pútnikov a ich poznačených osudov nebolo na taký malý národ málo, no spracovaní tejto látky do podoby divadelných hier je už oveľa menej. Autori pritom predstavili vždy len jednu, separátnu podobu tohto javu. Nostalgia Ivety Horváthovej je iná: analyticko-komparatívna, kontextová a neobyčajne ľudsky silná. Prináša emigráciu v nahustenej podobe ako príbeh rodiny i jednotlivca, nahliada na ňu z rôznych strán, historických perspektív, kladie zásadné otázky do debaty dneška.

Dramatický text a inscenácia Nostalgia Bábkového divadla na Rázcestí vznikla v rámci projektu Ženské úteky, ktorý divadlo realizovalo v spolupráci so Štúdiom T.W.I.G.A. a divadlom NoMantins. Spoločnou témou bola fyzická vs. vnútorná emigrácia Slovákov a Sloveniek, ktorá často súvisí s otázkami identity (rodovej, osobnej, rodinnej, národnej), ale aj xenofóbie a strachu z inakosti či cudzieho. Podkladom k jej vzniku bol autorský výskum a zhromažďovanie materiálu v teréne – rozhovory, verejné debaty, internetové blogy, ktoré mapovali skúsenosti emigrantov v pre nich cudzom prostredí. Výskum priniesol autentické poznatky o motiváciách, ale aj sprievodných javoch emigrácie, ako sú napr. podozrievavosť a predsudky voči cudzincom medzi jednotlivými národnosťami a rasami, pretrvávajúce delenie sveta na „Západ a Východ“, znevýhodnenie jedincov kvôli národnosti či reči, ale aj (vynútene) zmenené statusy rodiny či domova. Všetky spomenuté prvky sa v Nostalgii vzácné prepletajú, dopĺňajú vnútornými pocitmi postáv – odídených i tých, čo ostali – a vytvárajú tak obraz akéhosi vývoja fenoménu emigrácie z pozície zainteresovaného slovenského pozorovateľa.

Iveta Horváthová však tému len nepredostiera, ale ju aj problematizuje na príklade osudov dvoch rodín a ich známych. Prostredníctvom poprepletaných vzťahov postáv mapuje dôvody a motivácie vysťahovalectva, ako aj útekov a odchodov Slovákov z rodnej krajiny do cudziny. Komparatívne nás sprevádza podobami emigrácie v priebehu takmer jedného storočia. Každá doba priniesla niečo iné. Kým na začiatku 20. storočia emigrovali predovšetkým muži, aby zabezpečili materiálne podmienky na prežitie svojich rodín, neskoršími dôvodmi boli útek pred zničujúcou vojnou a prenasledovaním, beznádej a strach vyplývajúci zo znárodnenia súkromného majetku či okupácie Československa Rusmi, nemožnosť stotožniť sa s politickými a spoločenskými podmienkami totalitnej éry, až po dnešné odchody za prácou a vzdelaním novej vlny emigrantov z Východu na Západ. V neposlednom rade tu boli vždy prítomné aj cesty inam za lepším životom, šťastím a naplnením svojich snov. V prítomnosti sa sny novodobých emigrantov pretransformovali do podoby vidiny adekvátne ohodnotenej práce, krajiny nebývalých možností, ale aj cesty za nezáväzujúcou anonymitou. Každopádne však autorka nestráca zo zreteľa fakt, že každý odchod so sebou priniesol aj rozdelenie rodín, vnútornú rozpoltenosť jedincov, smútok, nostalgiu i rozčarovanie, stratu domova, narušenie medziľudských väzieb, problematizoval schopnosť sebaurčenia.

Odohráva sa pred nami príbeh dvoch rodín – Cilky (Ivana Kováčová) a Martina (Tomáš Mischura). Cilkina rodina žije v skromných podmienkach na vidieku a kontakt s emigráciou zažije priamo odchodmi otca za prácou do cudziny či neskoršou emigráciou sestry do Švajčiarska. Hoci sa dej odohráva v štyridsiatich rokoch, nevdojak otvára konotácie na vlnu vysťahovalectva zo začiatku 20. storočia. Martinova rodina predstavuje sklársku dynastiu, skôr mestského typu, ktorým znárodnia fabriku. Strýko (Michal Ďuriš) emigroval do zahraničia, otca uväznili, brat Milo (Juraj

Smutný) sa stal fanatickým stúpencom komunistickej strany, ktorý zneužíva strýkovu emigráciu na to, aby uplatňoval mocenské manipulatívne nátlaky na zvyšných rodinných príslušníkov.

Manželstvom Cilky a Martina sa delikt emigrácie prenáša neskôr na ich spoločnú rodinu, dcéru Elu (nevezmú ju na vysokú školu) a ústredná téma sa ďalej rozvíja prostredníctvom Elinho (Marianna Mackurová) ďalšieho života – kontaktov so známymi či prostredníctvom syna Maroša (Peter Butkovský), ktorý na prelome tisícročí odchádza do Drážd'an za lepším platom anesteziológa.

Príbeh sa neodohráva chronologicky, je rozkúskovaný do podoby viacerých epizód a obrazov, ktoré na seba zdanlivo nenadväzujú. Až postupne sa nám skladá mozaika, ktorá odkrýva životné peripetie postáv. Toto rozdrobenie príbehu zároveň umožňuje koncentrovať pohľad v akomsi transverzálnom reze na prvky, ktoré sa k centrálnej téme viažu, ako napr. domov, rodina, údel ženy a matky, vzťah detí a rodičov, rôzne vnímaná sloboda, rôzne silné odhodlanie ísť za svojím snom, povinnosť i inakosť, strach.

Režisér Marián Pecko takto konštruovaný príbeh a postavy (niektorí herci stvárňovali viacero postáv) zasadil vždy do konkrétnej doby, ktorú charakterizoval využitím výtvarných znakov (kostýmy a scénografia), divadelných symbolov a metafor. Atmosféru presne charakterizovala hudba a typ herectva. Napriek striedaniu časových rovín, priestorov a postáv sa divák v predstavení veľmi plynule orientoval a mohol sa sústrediť na obrazmi tlmočené významy.

Inscenácia začína „chatovaním" Ely so synom, ktorý je v Nemecku. Vizuálnymi animáciami a premietnutými kresbami sa naznačuje téma domova, rodiny, ktorá sa práve narúša. Cilkinu detstvo bolo poznačené disfunkciou rodiny zapríčinenou neustálymi odchodmi otca za prácou do belgických baní. Dominantným prvkom rodiny sa stáva stôl. V prípade Cilky je to stôl zavesený na zadnej strane, akoby čakajúci na to, kedy bude rodina pokope. V prípade Martinovej rodiny je to stôl prevrátený horizontálne, symbolizujúci prevrátenosť doby, procesov i ľudskej morálky, ktorej ju tvorili. Strýko Milo v zelenej vojenskej uniforme má masku klauna, ktorej sa nik nesmeje. Zvyšky starej pohárovej súpravy z červeného skla a červený záves odkazujú na paradox nastupujúcej doby, ktorá pohltila na dlhý čas to, čo bolo predtým a diktovala budúcnosť. Tú predstavovalo ďalšie pokolenie v podobe rodiny Cilky a Martina, ich dcéry Ely a susedov. Toto obdobie bolo inscenované ako smiešna travestia uprostred škatúl evokujúcich panelákový byt, pri ktorej až zamrazí. Strach, že aj steny majú uši, „podpultový predaj šatstva", zákaz čítať nepohodlných autorov, nemožnosť napriek schopnostiam preraziť alebo sa aspoň dostať na vysokú školu, dobrovoľná túžba mladých ľudí odísť preč – preč z toho škatuľami stiesneného priestoru.

No odchody boli prezentované aj z opačnej, odvrátenej stránky. Cilkina sestra (Mária Šamajová) predviedla až grotesknú, štylizovanú etudu neochoty švajčiarskeho čašníka priniesť žene s prízvukom kávu. Elina kamarátka Lena (Eva Dočolomanská) sa namiesto vysnívanej profesie herečky stala predavačkou v butiku so šatami, čo v podstate len pripomínalo „šmelinu" so šatstvom jej matky v bývalom Československu. Čudná, hluchonemá postava v čiernej mikine (Mária Danadová) ponúkala malé porcelánové sloníky a za peniaze tancovala cudzincom v kroji na slovenskú nôtu. Aj ona odišla za slávou a láskou do zahraničia, no namiesto toho je tam uväznená v priemernosti a hanbe zo zlyhania. Panoptikum ľudských osudov ako reprezentácií rôzne motivovanej emigrácie a s ňou súvisiacich podtém skladajú naše malé dejiny holubičieho národa pri jeho kontakte so zvyškom sveta.

Režisér Pecko dokonale rozvrstvil hrací priestor tak, aby sa jeho jednotlivé motívy stretali, striedali, prelínali. Vniesol na javisko režijne precízne koncipovaný tvar, ktorý nepodlieha prioritne dokumentárnosti, ale pracuje s vlastnou interpretáciou tematických zložiek, výraznou intimitou jednotlivých obrazov, s ich premenlivou atmosférou, aby sme v závere pochopili osobný postoj tvorcu. Mimoriadne invenčná bola najmä práca s hercom, jeho výrazom, štylizáciou pohybujúcou sa od expresívneho výrazu, výraznej pohybovej štylizácie, dadaistického štekotu, až po tlmený, civilný prejav a priam poeticky ladený prednes – rozprávanie vysunuté k divákovi formou spovede. Tá sa diala pred čiernym zatiahnutým závesom. Strýko sa vyznával z pocitu vydedenosti, z toho, že odchodom všetko stratil a stal sa sirotou. Martinova matka (Alena Sušilová) mu zas pred čiernym závesom čítala listy, ktoré možno nikdy nenašli svojho adresáta, aby aspoň takýmto spôsobom bola rodina v kontakte. Ela sa pred ním spovedala z nezrealizovaných túžob a snov utiecť do cudzích

krajín, čím si vlastne vytvárala miesto úniku do svojho vnútra. Nostalgické spovede však neboli patetické, ale nesmierne úprimné. Rovnako ako metafora do škatule zbalených vecí mŕtvej Cilky, ktorej život rámcuje celý príbeh. Do tej škatule, do ktorej si kľaká Ela čakajúca na syna Maroša. Akoby sa život, spomienky a ľudia dali napratať do jednej škatule a poslať ako balík niekam za svojimi blízkymi...

Napriek emociálne podfarbeným scénam, režisér nad jednotlivými časťami príbehu nestrácal odstup, nadhľad nad témou a humor. Hoci viaceré výstupy vyznievali smiešne, mali vtipné pointu či komentáre postáv, nikto neostal na pochybách, že pred sebou vidíme skôr vážne deje, než žarty či výsmech. Najmä posledný obraz sviatočne prestretého stola, za ktorým sa počas zvuku lietadla zjaví obraz da Vinciho Poslednej večere bez figúr, bol mrazivý. Spolu s tvorcami si divák môže položiť otázky, ktoré toto spoločensky angažované divadlo vyslovuje: Kto zasadne k rodinnému stolu? Budú mať ďalšie pokolenia Slovákov vlastnú kultúru a tradície? Budú ešte matky svojím deťom čítať rozprávky v slovenčine? Čo je dostatočným dôvodom na to, aby sa z ľudí, ktorí majú domov, rodinu a spoločný jazyk, stali pútnici či tuláci, ktorí svoj domov opustili, ale nový nehľadajú? Máme šancu zvrátiť tento proces? Inscenácia Nostalgia Bábkového divadla na Rázcestí tieto problémy nerieši, nebolo to ani ambíciou inscenátorov. Angažuje sa však za dialóg s obecnstvom o vyššie nastolených témach. Ich transparentnou prezentáciou vytvára priestor uvažovať o nich tak na pôde umenia, ako aj vecí verejných.

Elena Knopová
teatrologička

Iveta Horváthová: Nostalgia

Réžia: **M. Pecko**, hudba: **R. Mankovecký**, scéna: **P. Andraško**, kostýmy: **M. Struhárová**, hrajú: **M. Mackurová, M. Šamajová, I. Kováčová, A. Sušilová, E. Dočolomanská, J. Smutný, P. Butkovský, J. Šamaj, M. Danadová, T. Mischura, M. Ďuriš.**

Premiéra: **20. decembra 2013, Bábkové divadlo na Rázcestí, Banská Bystrica**

Recenzia bola publikovaná v časopise kôd, v čísle 3/2014.